

PATAY-HORVÁTH ANDRÁS

Hellas és a Helléspontos: két helynév feltételezett jelentése és kialakulása

Szinte még ma is mindenki ismeri Athamas gyermekeinek, Phrixosnak és Hellének a történetét, és talán sokaknak feltűnt, hogy a kislánynak csak annyi a szerepe, hogy belefut ill. belezuhan a tengerbe és így módon nevet ad a tengerszorosnak. A tengerbe fulladó névadó hős(nő) alakja nyilván nem valamiféle történeti valóságot tükröz, és nem is tipikus népmesei elem, hanem az egyébként ismeretlen eredetű földrajzi név jellegzetesen görög magyarázatoként szolgál,¹ azaz aitiológiai elbeszélés. Az ilyesfajta történeteket népetimológiai magyarázatnak is szokás nevezni, jóllehet nem feltétlenül úgy jönnek létre, mint a népdalok vagy a népmesék.²

Már a 19. században megfogalmazták, hogy a mitikus Hellé alakja a Helléspontos nevének magyarázatára jött létre és ez a megállapítás még egy általánosan használt kézikönyvbe is bekerült: „Helle ist nichts mehr als eine eponyme Heroine des Hellespontos.”³ Igaz, hogy Hérodotos (7,58) említi Hellé sírját, de kultusza sem itt, sem másutt nem alakult ki, tehát teljesen légből kapottnak látszik az a feltételezés, miszerint egy ősi istennő nevééről lenne szó.⁴ 1932-ben helyesen fogalmazódott meg, hogy a földrajzi név valódi eredete tisztázatlan.⁵ Csakhogy a szóban forgó munkáról egy korabeli szaktekintély, a máig is méltán híres Paul Kretschmer írt recenziót, és egy rövid megállapítással, miszerint a Peloponnésos neve is hasonló szerkezetet

¹ Ikaros ugyanígy fullad az állítólag róla elnevezett tengerbe, de az athéni Aigeus és a troizéni Sarón király is nagyon hasonló módon halnak meg, hogy magyarázattal szolgáljanak egy-egy tenger elnevezésére.

² A népetimológiának kiterjedt szakirodalma van: Lutz MACKENSEN: *Name und Mythos. Sprachliche Untersuchungen zur Religionsgeschichte und Volkskunde*, Leipzig, Eichblatt 1927; Max KOCH: „Volksetymologie und ihre Zusammenhänge”. *Beiträge zur Namensforschung* 14, 1963, 162–168; Renate BEBERMEYER: „Zur Volksetymologie. Wesen und Formen”. in: J. Möckelmann (Hrsg.): *Sprache und Sprachhandeln. FS Gustav Bebermeyer*, Hildesheim, Olms, 156–187; Willy SANDERS: „Zur Deutschen Volksetymologie, 3. Volksetymologie und Namenforschung”. *Niederdeutsches Wort* 15, 1975, 1–5; Heike OLSCHANSKY: *Volksetymologie*, Tübingen, Max Niemeyer, 1996, Francesco Perono CACCIAFOCO – Francesco CAVALLARO: *Place Names: Approaches and Perspectives in Toponymy and Toponomastics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023.

³ Legkorábban talán Heinrich Dietrich MÜLLER: *Mythologie der Griechischen Stämme* Vol. 2, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1861, 165; majd Konrad SEELIGER: „Helle”. in: *Roscher's Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Vol. I, 2, 1886, 2029.

⁴ Hellé sírjáról ld. Dietram MÜLLER: *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots / 2: Kleinasien und angrenzende Gebiete mit Südostthrakien und Zypern*, Tübingen, Wasmuth, 1997, 828. Az ősi istennőt Albin LESKY: „Hellos – Hellotis III–IV”. *Wiener Studien* XLVI 1928, 129 feltételezte.

⁵ Viktor BURR: *Nostrum mare*, Stuttgart, Kohlhammer, 1932, 12.

mutat, rehabilitálta az ókori magyarázatot, és onnan kezdve még csak kérdésként sem merült fel, hogy pontosan honnan is származik az elnevezés.⁶ Nagyon ritkán fogalmazódott meg azóta, hogy valójában egy népetimológiai magyarázatról lehet szó, aki pedig a legrészletesebben tárgyalta a problémát, kifejezetten ez ellen foglalt állást.⁷ Néhány évvel ezelőtt aztán végleg megingott Kretschmer érvelése, mert komoly érvek merültek fel amellett, hogy a perdöntőnek vélt Peloponnésos elnevezés valójában nem egy személynévre, hanem egy állat nevére vezethető vissza.⁸

Nyilvánvaló, hogy miként a Peloponnésos, úgy a Helléspontos esetében is azért tudta magát olyan sokáig tartani a népetimológiai magyarázat, mert nem sikerült meggyőző alternatívát állítani a helyére. Pedig párhuzamok találhatók szép számmal, és bár az újabb idevonatkozó szakmunkák általában nem is említik,⁹ tagadhatatlanul ezek közé tartozik maga a Hellas név is, amely pontosan megegyezik a Helléspontos előtagjával. Igaz, hogy Hellas esetében sem sikerült kielégítő magyarázatot találni az elnevezés eredetére, illetve elterjedésére vonatkozóan, de már az ókorban is felfigyeltek néhány hasonló helynévre, a modern kutatás pedig újabbakkal egészítette ki ezt a listát.¹⁰ Sajnos egyúttal furcsábbnál furcsább elképzelések

⁶ A recenzió Paul KRETSCHMER: „Literaturbericht für das Jahr 1935. Griechisch”, *Glotta* 27, 1938, 29, erre hivatkoznak röviden a legjobb kézikönyvek Hjalmar FRISK: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1960, 500; Pierre CHANTRAINE: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris, Klincksieck, 1980, 341. Robert Stephen Paul BEEKES: *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden, Brill, 2010 nem tárgyalja a kérdést.

⁷ Népetimológia feltételezése: Vladimir GEORGIEV: „Hellespontos und Bosphoros”. *Linguistique Balkanique* 3.2, 1961, 25–27; Paul WATHELET: „L’origine du nom des Hellènes et son développement dans la tradition Homérique”. *Les Études Classiques* 43, 1975, 124 n. 37; érvelés nélküli elutasítás: Demetrius J. GEORGACAS: „The Waterway of Hellespont and Bosphorus: the Origin of the Names and Early Greek Haplography”. *Names* 19.2, 1971, 75 („I miss cogent reasons leading to such a conclusion”). A 78. oldalon GEORGACAS *circulus vitiosus*-nak minősíti és elutasítja Müller és Seeliger fentebb (3. l.) idézett álláspontját, pedig inkább csak félreérti azokat. Alapvetően nem veszi figyelembe, hogy a *hellés* előtag nem csupán egy *genitivus possessivus*-ként érthető, és a Hellas név jelentésével sem foglalkozik.

⁸ András PATAY-HORVÁTH: „Pelops and the Peloponnese”. *Orbis Terrarum* 15, 2017, 113–130.

⁹ Jonathan M. HALL: *Hellenicity. Between Ethnicity and Culture*, Chicago, Chicago, UP, 2002 és Renata CALCE: *Graikoi ed Hellenes: storia di due etnonimi*, Pisa, ETS, 2011 egyáltalán nem említik, korábban is legfeljebb röviden tárgyalták a kérdést. Ld. LESKY: i. m. 127–129 és Giuseppe RESTELLI: *Arcana Epirii. Contributo linguistico-storico sulle origini della civiltà ellenica*, Firenze, Olschi, 1972, 110–111.

¹⁰ A legnevezetesebb a Dódónához kapcsolódó Selloi/Helloi (Hom. *Il.* 16. 233–235). Az idevonatkozó szakirodalomból kiemelhető a legtömörebb összefoglalás (Nicholas G. L. HAMMOND: *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford, Clarendon, 1967, 372) és két igen részletes munka (Jacob FRIEDERICH: *Dodoniaca*. Diss. Freiburg, Schweiz 1935, RESTELLI: i. m.). Legújabbban ld. Steve REECE: *Homer’s Winged Words. The Evolution of Early Greek Epic Diction in the Light of Oral Theory*, Leiden – Boston, Brill, 2009, 201–215 és CALCE: i. m. Az aitoliai Ellopion városát Steph. Byz. említi Polybiosra (*II.7.4*) hivatkozva. A Dódóna környékén található Hellopia már Hésiodosnál is szerepel (Strabón 7.7.10), az euboiai Ellopiát Hérodotos (8.23) említi. Euboia egésze is viselte ezt a nevet bizánci Stephanos és Strabón 10.1.3 szerint. Ezekon kívül vannak isten-, illetve ünnepevek, mint pl. Hellótia, Hellótis Gortynben, Argosban, Korinthosban és Marathónnál (ld. LESKY: i. m.), és bár a legtöbb idevonatkozó szakmunkában nem szerepel, de mindenképpen ide tartozik még egy Hellén nevű folyócska Krétán (ICret I, XVI, 5,1.60; Paul FAURE: „Aux frontières

is napvilágot láttak a Hellas név magyarázatára, és talán épp ezért egy idő után kialakult az az álláspont, miszerint a név eredete kinyomozhatatlan.¹¹

Véleményem szerint azonban a helyzet nem ennyire reménytelen, mert a párhuzamok között található egy láthatóan széles körben elterjedt folyónév (Selléeis) is¹², és ahogy az idevonatkozó kutatások egyértelműen mutatják, a folyónevek általában jól meghatározható jelentéssel bírnak.¹³ Ókori magyarázatok szerint a név talán a *belos*, azaz 'mocsár' szóval állhatna összefüggésben, és jobb híján ezt a modern kutatás is elfogadta.¹⁴ A szóban forgó folyókra talán tényleg alkalmazható lenne ez a magyarázat, de ha meggondoljuk, a Helléspontosra vagy különösen Hellas egészére már biztosan nem jellemző, hogy mocsaras lenne, tehát valamiféle más eredet után kell nézni.

A ἑλλός szó őzikét jelent, de véghangsúlyos, ellentétben a másodéles Hellé(n) nevekkel, és aligha adna kielégítő magyarázatot a folyók vagy a Helléspontos névének jelentésére, illetve hangalakjára.¹⁵ Egy másik állatnév, a halakat általában vagy egy bizonyos halfajtát jelentő ἑλλοψ¹⁶ hangsúlyozás szempontjából már megfelelőbb lenne, de formailag és szemantikailag szintén aligha jön szóba. A folyók persze lehetnek halasak, és a tengerszoros is kifejezetten halban gazdag volt, de a már Hésiodos által is emlegetett épeirosi Hellopia (Strabón 7.7.10) aligha jelenthet halországot, Hellas egésze pedig talán még kevésbé.

Az indoeurópai „wel-” töből származtatható εἰλω (vagy εἰλέω, εἰλλω, εἰλλω, ἰλλω) „teker, csavar” ige minden szempontból jobb választásnak tűnik. Amellett, hogy

de l'état de Lato: 50 toponymes”, in W. C. Brice (ed.), *Europa. Studien zur geschichte und Epigraphik der frühen Aegaeis*. FS E. Grumach, Berlin, De Gruyter, 1967, 100–101.) és a lakóniai Sellasia is, amelyet Diodóros (15.64) Hellasia néven emleget.

¹¹ A név etimológiájára és elterjedésére vonatkozóan ld. Ulrich von WILAMOWITZ-MOELLENDORFF: *Euripides: Herakles*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1895, 1; August FICK: „Älteste griechische Stammverbände”. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 46, 1914, 113; Hermann GÜNTERT: „Über die Namen Achaier und Hellenen”. *Wörter und Sachen* 9, 1926, 130–136 és az alább (21. l.) említett munkákat. Az általános tanácsstalanság legjobb megfogalmazásai: FRISK: i. m. 494 („Wie die meisten Länder- und Völkernamen sind Ἑλλάς und Ἕλληνες ohne überzeugende Etymologie”) és WATHELET: i. m. 126 („aucune des solutions proposées ne s'impose”). CHANTRAINE: i. m. 325 egyszerűen csak Friskre hivatkozik, Beekes pedig már címszót sem szentel a témának.

¹² Homérosnál is több ilyen nevű folyó szerepelt (*Il.* 2.839; 12.97; 15.531), amelyeknek azonosításáról már az ókorban vita folyt: Strabón 7.7.10, 8. 3.5–6, 13.1.20–21. Az élisi Ladón Selléeisként történő azonosításához nemigen férhet kétség (John E. COLEMAN – Katherine ABRAMOVITZ: *Excavations at Pylus in Elis*. Hesperia Suppl. 21, Princeton 1986, 157), a többire vonatkozóan ld. alább, a 18. l.-ben.

¹³ Hans KRAHE: „Alteuropäische Flussnamen”. *Beiträge zur Namensforschung* 2, 1950/51, 231–237; Albrecht GREULE *Deutsches Gewässernamenbuch: Etymologie der Gewässernamen und der zugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*, Berlin, De Gruyter, 2014.

¹⁴ Georg MARKWALD: „Selleeis”. in: *Lexikon des frühgriechischen Epos Bd. IV*, Göttingen, 2010, 92.

¹⁵ Georgacas: i. m. 79–80 egyértelműen így akarja magyarázni a Helléspontos nevét, de a sem a hangsúly, sem a hangalak kérdésére nem tér ki. Elképzelése szerint a thrák Chersonésos csúcsának neve lett volna Hellé, és erről kapta volna a nevét a tengerszoros is, de valójában erre semmiféle bizonyítékot nem tud felhozni.

¹⁶ D'Arcy Wentworth THOMPSON: *A Glossary of Greek Fishes*, London, Oxford UP, 1947, 62–63.

az ebből képzett ἰλλᾶς (kötél) szó meglehetősen hasonlít a Hellasra, ide tartoznak a *belix*, azaz „spirál” szóval összefüggő helynevek (Helikón, Heliké)¹⁷ és a Helissón folyónév is. Több ilyen nevű folyót is ismerünk, és bármelyikre jól illik a kanyargós jelző. Meglepő módon az egyik Helissón nevet viselő folyó talán épp azonos azzal, amelyet egy másik forrásunk Selléis névvel illet, a Selléis nevet is viselő Achelóosnak pedig egyik legfontosabb tulajdonsága épp a kanyargóssága volt.¹⁸ A Hellótis nevű ünnep egy ókori magyarázat (Athen. 15.22) szerint nem volt más, mint egy fonatkoszorú (πλεκόμενον στέφανον), azaz nagyon közeli rokona az ἰλλᾶς (kötél) szónak, és ez a tény szintén arra utal, hogy a Hellas, Sellasia és Selléis nevek is az indoeurópai „wel-” töből vagy annak egy variánsából (*swel-, *sel-) származtathatók.¹⁹ A Homérosnál megtalálható Selléis/Selléontos alak könnyen lehet a Hellas/Hellados előzménye, ahogy a Pallas esetében is vannak a Pallados mellett Pallantis és Pallanteion alakok is. És érdekes megfigyelni, hogy amennyiben helytálló ez az eredeztetés, akkor mindkét főnév esetében két igen hasonló variánsát találjuk a feltételezhetően rokon igének: a πᾶλλω és a πᾶλᾶσσω, illetve εἰλλω és ἐλίσσω.

A selléis szó tehát a többi hasonlóan képzett melléknévhez hasonlóan a töben megtalálható dologgal, jelen esetben a kanyarulatokkal való ellátottságot fejezi ki,²⁰ azaz „kanyargó, tekervényes” jelentéssel bírhatott. Leggyakrabban természetesen a „folyó” szót kapcsolták hozzá, de jelzőként szolgálhatott elvileg bármely más főnév mellett, ahogy a Hellas szó is sokszor áll ilyen jelentésben a γλώσσα, πόλις, χθών főnevek mellett. A Dardanellák esetében teljesen kézenfekvő volt a tengerszorosot a folyóknál megszokott módon elnevezni, hiszen elég keskeny és kanyargós, ráadásul még ugyanúgy sodrása is van, mint bármelyik folyónak.

A selléis/hellas, azaz „kanyargós” jelzőt a Helléspontos után vagy mellett per sze más földrajzi tájakhoz, végül pedig az egész görög szárazföldről is kapcsolták. Kérdés, hogy ez a folyamat mikor, miért és miként zajlott le.²¹ Homéros *Ilías*ában

¹⁷ Van egy Helikón nevű folyócska Szicília szigetén is (Ptol. *Geogr.* 3.4.2), és logikusnak tűnik az a feltételezés, hogy az acháiai Heliké városa is egy azonos nevű folyóról kapta a nevét, ahogy ez Gela, Himera és Selinus vagy éppen a Heliké közelében fekvő Bura esetében is volt. A jól ismert Heliké mellett volt egy azonos nevű város Thesszáliában is (Strabón 8.7.2), amelyről azonban semmi többet nem lehet tudni.

¹⁸ A Sikyón közelében található Helissónról ld. Yannis A. LOLOS – Aristoteles KOSKINAS: *Land of Sikyon: Archaeology and History of a Greek City-State* (Hesperia Suppl. 39) Princeton, 2011, 14. Az Achelóosra vonatkozóan Aristot. *Met.* 352a–b. A bikává, majd kígyóvá változó és Héraklész által legyőzött folyó legendáját már az ókorban is a folyó kanyarulataira vezették vissza és RESTELLI: i. m. 97–101 meggyőzően érvel amellett, hogy ennek a folyónak felső folyását nevezték Selléisnek, nem pedig az Acherónt, mint ahogy azt HAMMOND: i. m. 372–373 gondolta.

¹⁹ A wel/swel és a swel/sel variánsokat CHANTRAINE: i. m. 338–339 teljesen magától értetődően említi, utóbbira vonatkozóan BEEKES: i. m. 410 (a Helikón kapcsán) csak annyit mond, hogy ez nem vezet semmire.

²⁰ WATHELET: i. m. 126.

²¹ RESTELLI: i. m. Épeirosból induló népvándorlást feltételez, Robert FOWLER: „Genealogical thinking, Hesiod’s „Catalogue” and the creation of the Hellenes”, *PCPS* 44, 1998, 1–19 az első szent háborúhoz kapcsolódó thesszáliai terjeszkedést valószínűsíti (lényegében ezt fogadja el HALL: i. m. is). LESKY:

(2.685, 16.594) találkozunk először a helynévvel, de kérdéses, hogy tényleg kizárólag csak a Homérosnál Hellasnak nevezett tengerparti területet értették-e alatta, és hogy tényleg ez volt-e a legkorábban ilyen néven számon tartott térség. Ha tényleg ez lett volna a helyzet, akkor eléggé érthetetlen lenne, miként terjedt volna ki a fogalom jelentése viszonylag rövid idő alatt az egész görög szárazföldre, ahogyan az *Odysseiában* (pl. 1.344, 4. 726, 816) szerepel. Az *Iliasban* Hellas névvel jelölt terület lakói ugyanis semmiben sem voltak annyira kiválóak, híresek vagy épp befolyásosak (ahogyan ezt Thukydides 1.3.2 feltételezi), hogy ez sokak azonosulását indokolta volna. Valójában egy hellén nevet viselő, kisebb emberi közösség vagy magukat kizárólag hellénként definiáló, jól körülhatárolt, önálló identitással rendelkező embercsoport pusztá létezését is csak az *Iliasban* található néhány utalás alapján tételezhetjük fel, nyomaikat ezen a területen sem korábban, sem később nem találjuk, és a hellének másutt illetve később is csak gyűjtőfogalomként szerepelnek. Nem véletlen, hogy talán már Homérosnál (Il. 2.530), illetve Archilochosnál (fr.102 Diehl) biztosan gyűjtőfogalomként megjelenik a panhellén kifejezés is, és később ez válik általánossá. Strabón leírásából (9.5.6) tudjuk, hogy Hellast később próbálták egy konkrét településsel is azonosítani, Hellén sírját is mutogatták,²² de ettől még egyáltalán nem biztos, hogy valóban létezett az *Iliasban* megjelölt helyen egy alapvetően hellén identitással bíró közösség akár Strabón, akár Homéros korában. A ránk maradt források legalábbis soha egyetlen ilyen személyről sem tesznek említést. De tegyük fel, hogy a korai időkben tényleg voltak valamiféle hellének az *Ilias* által megjelölt helyen. Ebben az esetben is felmerül a kérdés, hogy miről kapták a nevüket. Legvalószínűbb, hogy a „nép” neve az általuk lakott terület elnevezéséből ered, ahogy később is a Hellas területén élő törzsek, illetve csoportok sokszor a különféle területek nevéből alkották meg saját nevüket és fiktív névadó őseiket, akiknek egy közös családfába rendezésével tudták aztán saját összetartozásukat indokolni. Tehát nem az egyetlen homérosi sorból ismert Helloi/Selloi nép vagy a szintén eléggé megfoghatatlan és mindenképp hipotetikus thesszáliai hellének nevének eredetét kell kutatni, hanem a Hellas, Sellasia, (H)ellopia helynevek eredetét, ennek kulcsát pedig, mint fentebb láttuk, a Selléeis folyónév jelentése adja.

i. m. és Irad MALKIN: „Greek ambiguities. „Ancient Hellas” and „Barbarian Epirus””. in: *Ethnic Perceptions of Greek Ethnicity*, Cambridge, Harvard UP, 2001 valamiféle vallási okra gyanakszik, Hans Erich STIER: *Die geschichtliche Bedeutung des Hellenennamens*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1970; Christoph ULF „Griechische Ethnogenese versus Wanderungen von Stämmen und Stammstaaten”. in Chr. Ulf (ed.), *Wege zur Genese Griechischer Identität*, Berlin, Akademie Verlag, 1996, 264–268 pedig azt állítja, hogy valamiféle absztrakcióról van szó (a barbár ellentétéről, ill. egy gyűjtőfogalomról, amely magában foglalta az ión, dór és aiol közösségeket is Kis-Ázsiában). Olykor nyíltan megfogalmazódott, hogy a Hellas szó elterjedésének okairól és körülményeiről valójában semmit sem tudunk: Wolfgang WILL: „Hellenes (I)”. *Reallexikon für Antike und Christentum* Vol. 14, 1988, 376–377; MALKIN: i. m. 199.

²² Christopher DICKENSON: „Contested Bones: the Politics of Public Burial in Roman Greece (c. 200 BC – 200 AD)”. *Ancient Society* 46, 2016, 123–124.

Ahogy a Helléspontos név is nyilván nagyon régi keletű lehetett, és eredeti hangalakjának torzulása után jelentése talán már első irodalmi említésekor is alapvetően elhomályosult, ugyanez lehetett a helyzet a Hellas szóval is. Jelzőként értelmezve a szót, és a „föld” szót kapcsolva hozzá, kézenfekvőnek tűnik, hogy a „kanyargós föld” valójában a zezugos, mély öblökkel tagolt, csipkézett partvonalat jelentette, amely tényleg nagyon jellemző az egész görögök által lakott területre, de kifejezetten jól illik az *Ilias*ban Hellas néven jelölt térségre, a Malisi öbl partjára. És persze könnyen elképzelhető, hogy mivel nemcsak erre az öblre lehetett ezt a jelzőt alkalmazni, ezért gyorsan kiterjedt a szó jelentése nagyobb tájegységekre is. Elképzelhető például, hogy a kisázsiai partvidék lakói fejlesztették ki ezt az átfogó fogalmat, miután már magukat külön-külön dórokként, iónokként és aiolokként definiálták ezen a területen.²³

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a már Hésiodos idejében Hellopia néven emlegetett terület Dódóna környékén elég távol esik a tengertől, és semmiképp sem kaphatta a nevét a kanyargós partvonaláról, és ugyanez a helyzet a lakóniai Sellasia városával is. Ezen helynevek kialakulására valószínűleg egy másfajta magyarázatot kell keresni, és ehhez talán legjobb kiindulási pontot a Helikón hegység neve adja, amely egyértelműen ugyanabból a „wel-” töből ered,²⁴ mint a fenti javaslat szerint a Hellas és társai. Ha azonban magát a hegységet nézzük, első pillantásra érthetetlennek tűnik a név, hiszen a Helikón nem kanyarog és nem csavarodik sehogyan sem. Jobban meggondolva azonban azt lehet mondani, hogy a kanyargást nemcsak horizontálisan lehet érteni, mint a folyók, illetve a tengerpart esetében, hanem egy függőleges síkon is. Ezért lehet *heliké* a Göncölszekér neve is, és ha ezt elfogadjuk,²⁵ akkor a szó szinte teljesen magától értetődő módon alkalmazható a

²³ ULF: i. m. 264–268.

²⁴ CHANTRAINE: i. m. 338 nem javasol etimológiát, de a sokhelyütt (pl. FRISK: i. m. 494) megtalálható elképzelést, miszerint a hegység neve a fűzfa indoeurópai nevével állna kapcsolatban, szemantikailag egyértelműen elveti. (A római Viminalisra történő hivatkozás ebből a szempontból teljesen félrevezető, hiszen míg az itáliai dombra, illetve környékére tényleg jellemzők lehettek ezek a növények, a görögországi hegységről ez biztosan nem mondható el.) Bár BEEKES: i. m. 410 szintén nem állít semmit a név eredetéről, és a Helikón nevét a fűzfa jelentésű „heliké” szócikkben tárgyalja, mégis hangsúlyozza, hogy a hegy neve hangtanilag semmiképp sem állhat összefüggésben ezzel a szóval. (A fűzfa nevéből történő eredeztetést egyébként már a RE „Helikon” szócikke is elvetette és ez a régi elképzelés csak a DNP „Geographische Namen” szócikkében (930) tér vissza a Viminalis társaságában.) Az indoeurópai „wel-” töből történő eredeztetés azonban alaktanilag BEEKES i. m. 411 szerint is teljesen problémamentes, és csak szemantikailag szorul magyarázatra. Ezzel persze az is adós marad, aki a hegy nevét a „spirál” értelmű *heliké* szóval hozza összefüggésbe, azaz kanyargó hegyként („tortuous mountain”) értelmezi (pl. Ernest KLEIN: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, Amsterdam – London – New York, Elsevier, 1966, 715). Valószínűleg ez a probléma az oka annak is, hogy a legtöbb kézikönyvben egyszerűen nem tárgyalják a szó eredetének a kérdését.

²⁵ A csillagképnek ezt a nevét általában azzal hozzák összefüggésbe, hogy körkörösén mozog az égbolton (Anton SCHERER: *Gestirnamen bei den Indogermanischen Völkern*, Heidelberg, Winter, 1953, 133). Ez persze nem lehetetlen, de nem kizárólag erre a csillagképre lenne alkalmazható, hanem szinte mindegyikre. A *helix* nem annyira a mozgását, inkább az alakját írhatja le a csillagképnek, mint ahogyan az ökrök szarvát, utat, folyót is ezért illethetnek ezzel a jelzővel, de az is lehet, hogy az ökrökhöz

horizonton kirajzolódó hegyek sziluettjére is. Kifejezetten jól szemlélteti ezt a magyar szóhasználat, hiszen egyformán csipkézettnek mondhatunk egy partvonalat és egy hegyerincet is. Német nyelvterületen a „krumm” azaz görbe szót általában folyónevekben találjuk meg,²⁶ de ugyanezzel a szóval jelölik a Krummes Elsass területet is, amely csak azért nevezhető görbének, illetve kanyargósna, mert a síkság felől nézve nyilván nem olyan egyenes a sziluettje, mint az egyébként teljesen sík Elsassnak. A francia elnevezés (Alsace bossue) ezt egyértelműen mutatja.

Euboia szigetének északi hegyvidékét is valószínűleg ezért nevezték Ellopiának, de mivel az egész szigetet is nevezték így, felmerülhet, hogy a sziget alakja állt a névadás hátterében, azaz Euboiát teljes joggal egy hosszúkás halhoz (ἔλλοψ) tartották hasonlóknak. Ettől függetlenül a kanyargásból való eredeztetéssel a hasonló hangalakjuk miatt említett állatnevek is magyarázatot nyerhetnek: az őzike azért kaphatta az ἔλλος nevet, mert a fején egy kis csipkézett sziluett volt kivehető, a halak pedig azért lehettek ellopes, illetve helopes, mert jellegzetesen kanyarogva, illetve cikázva haladnak. Erre mutat, hogy ugyanez a szó jelenthet kígyót is (Nic. Ther. 490).

Ilyen módon valamennyi idetartozó hely- és folyónevet tökéletesen magyarázni lehet, és érthető, hogy az egész Hellasnak nevezett vidék miért kapta ezt a nevet: a terület két legjellemzőbb vonása a tagolt partvidéke és a magas hegységei. Az elnevezés nyilván sokkal régebbi, mint az első említése és nem azért jelöli az *Odysseia*-ban az egész görög szárazföldet, mert az *Ilias*-ban említett aprócska tájegység jelentését valamilyen oknál fogva hirtelen kiterjesztették egy sokkal nagyobb területre. Sokkal valószínűbb, hogy számtalan területen jelölték a hegyeket és a tengerpartokat hasonló szavakkal, és ez adta az ötletet illetve az alapot az egész vidék összefoglaló nevének megalkotásához és széles körű elterjedéséhez. A különféle kultuszokban mindenfelé előforduló Hellótis, Hellótia, Helikónios, Hellanios jelzők hátterében is ez állhat,²⁷ nem pedig valamiféle korai hellén öntudat, pláne nem egy később teljesen eltűnt istennő alakja.

.....
gyakran társuló jelző (pl. Hom. *Il.* 9.466, 18.524, 21.448, 23.166, *Od.* 12.136) önállósult ebben a formában (ld. részletesebben Wilhelm GUNDEL: Helike (Sternbild)”. in: *RE* VII.2 (1912), 2859)

²⁶ GREULE i. m.

²⁷ Zeus Hellanios Aigina szigetén bizonyára a hegytetőn való elhelyezkedésének köszönhetette a nevét, ahogy a Hellótia is Gortynben. Poseidón Helikónios szentélyei Kis-Ázsiában szintén feltűnően magaslatokon találhatók. (Jan BREDER: Poseidons Wirken in den Elementen und seine Verehrung in Ionien”. in: B. Engels – S. Huy – Ch. Steitler (eds.), *Natur und Kult in Anatolien* (BYZAS 24), Istanbul, Ege Yayınları, 2019) A többi Hellótis/Hellótia esetében lehet, hogy egy öböl vagy egy folyócska alakja állt a háttérben.

Bibliográfia

- R. S. P. BEEKES: *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden, Brill, 2010.
- R. BEBERMEYER: „Zur Volksetymologie. Wesen und Formen”, in: J. Möckelmann (Hrsg.), *Sprache und Sprachhandeln. FS Gustav Bebermeyer*, Hildesheim, Olms, 156–187.
- J. BREDER: „Poseidons Wirken in den Elementen und seine Verehrung in Ionien”. in: B. Engels – S. Huy – Ch. Steitler (eds.), *Natur und Kult in Anatolien* (BYZAS 24), Istanbul, Ege Yayinlari, 2019, 41–58.
- V. BURR: *Nostrum mare*. Stuttgart, Kohlhammer, 1932.
- F. P. CACCIAFOCO – F. CAVALLARO: *Place Names: Approaches and Perspectives in Toponymy and Toponomastics*. Cambridge, Cambridge University Press, 2023.
- R. CALCE: *Graikoi ed Hellenes: storia di due etnonimi*. Pisa, ETS, 2011.
- P. CHANTRAINE: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris, Klincksieck, 1980.
- J. E. COLEMAN – K. ABRAMOVITZ: *Excavations at Pylos in Elis* (Hesperia Suppl. 21). Princeton, Princeton 1986.
- C. DICKENSON: „Contested Bones: the Politics of Public Burial in Roman Greece (c. 200 BC – 200 AD)”. *Ancient Society* 46, 2016, 95–163.
- P. FAURE: „Aux frontières de l'état de Lato: 50 toponymes”. in W. C. Brice (ed.), *Europa. Studien zur Geschichte und Epigraphik der frühen Aegaeis. FS E. Grumach*, Berlin, De Gruyter, 1967, 94–112.
- A. FICK: „Älteste griechische Stammverbände”. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 46, 1914, 67–127.
- R. FOWLER: „Genealogical thinking, Hesiod's „Catalogue” and the creation of the Hellenes”. *PCPS* 44, 1998, 1–19.
- J. FRIEDERICH: *Dodoniaca*. Diss. Freiburg, Schweiz 1935.
- H. FRISK: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Winter, 1960–1972.
- D. J. GEORGACAS: „The Waterway of Hellespont and Bosphorus: the Origin of the Names and Early Greek Haplogy”. *Names* 19. 2, 1971, 65–131.
- V. GEORGIEV: „Hellespontos und Bosphoros”. *Linguistique Balkanique* 3.2, 1961, 25–27.
- A. GREULE: *Deutsches Gewässernamenbuch: Etymologie der Gewässernamen und der zugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Berlin, De Gruyter, 2014.
- W. GUNDEL: „Helike (Sternbild)”. in: RE VII.2 (1912), 2858–62.
- H. GÜNTERT: „Über die Namen Achaier und Hellenen”. *Wörter und Sachen* 9, 1926, 130–136.
- J. M. HALL: *Hellenicity. Between Ethnicity and Culture*. Chicago, Chicago, UP, 2002.
- N. G. L. HAMMOND: *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*. Oxford, Clarendon, 1967.
- E. KLEIN: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam – London – New York, Elsevier, 1966.

- M. KOCH: „Volksetymologie und ihre Zusammenhänge“. *Beiträge zur Namensforschung* 14, 1963, 162–168.
- H. KRAHE: „Alteuropäische Flussnamen“. *Beiträge zur Namensforschung* 2, 1950/51, 217–237.
- P. KRETSCHMER: „Literaturbericht für das Jahr 1935. Griechisch“. *Glotta* 27, 1935, 1–40.
- A. LESKY: „Hellos - Hellotis III-IV“. *Wiener Studien* XLVI 1928, 107–129.
- Y. A. LOLOS – A. KOSKINAS: *LAND OF SIKYON: Archaeology and History of a Greek City-State* (Hesperia Suppl. 39) Princeton, Princeton, 2011.
- L. MACKENSEN: *Name und Mythos. Sprachliche Untersuchungen zur Religionsgeschichte und Volkskunde*. Leipzig, Eichblatt, 1927.
- I. MALKIN: „Greek ambiguities. „Ancient Hellas“ and „Barbarian Epirus““. in: *Ethnic Perceptions of Greek Ethnicity*, Cambridge (Mass.), Harvard UP, 2001, 187–212.
- G. MARKWALD: „Selleeis“. in: *Lexikon des frühgriechischen Epos Bd. IV*, Göttingen, 2010, 92–93.
- H. D. MÜLLER: *Mythologie der Griechischen Stämme Vol. 2*. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1861.
- D. MÜLLER: *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots / 2: Kleinasien und angrenzende Gebiete mit Südostthrakien und Zypern*. Tübingen, Wasmuth, 1997.
- H. OLSCHANSKY: *Volksetymologie*. Tübingen, Max Niemeyer, 1996.
- A. PATAY-HORVÁTH: „Pelops and the Peloponnese“. *Orbis Terrarum* 15, 2017, 113–130.
- S. REECE: *Homer's Winged Words. The Evolution of Early Greek Epic Diction in the Light of Oral Theory*. Leiden – Boston, Brill, 2009.
- G. RESTELLI: *Arcana Epirii. Contributo linguistico-storico sulle origini della civiltà ellenica*. Firenze, Olschi, 1972.
- W. SANDERS: „Zur Deutschen Volksetymologie, 3. Volksetymologie und Namensforschung“. *Niederdeutsches Wort* 15, 1975, 1–5.
- A. SCHERER: *Gestirnnamen bei den Indogermanischen Völkern*. Heidelberg, Winter, 1953.
- K. SEELIGER: „Helle“. in: *Roscher's Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* Vol. I,2, 1886, 2028–29.
- H. E. STIER: *Die geschichtliche Bedeutung des Hellenennamens*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1970.
- D. W. THOMPSON: *A Glossary of Greek Fishes*. London, Oxford UP, 1947.
- C. ULF: „Griechische Ethnogenese versus Wanderungen von Stämmen und Stammstaaten“. in Chr. Ulf (ed.), *Wege zur Genese Griechischer Identität*, Berlin, Akademie Verlag, 1996, 240–480.
- P. WATHELET: „L'origine du nom des Hellènes et son développement dans la tradition Homérique“. *Les Études Classiques* 43, 1975, 119–128.
- U. von WILAMOWITZ-MOELLENDORFF: *Euripides: Herakles*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1895.
- W. WILL: „Hellenes (I)“. *Reallexikon für Antike und Christentum* Vol. 14, 1988, 375–389.

Rezümé

A görög mítoszok gyakran szólnak arról, miként kapta egy-egy hegy, sziget, tenger a nevét egy azonos nevű hős(nő)ről, valójában azonban épp fordítva történt a dolog, és az immár érthetetlen földrajzi név népetimológiai magyarázataként születtek meg a mitikus (epónymos) alakok (pl. Ikaros, Taygeté, Aigeus, Pelops) és a róluk szóló aitiológiai történetek. Már a 19. században is felismerték, hogy nyilván ugyanez játszódott le a Helléspontos esetében is, csak épp a szó valódi eredetének a kérdése maradt tisztázatlan. Számtalan földrajzi név származik ugyanebből vagy hasonló tőből, és mivel Hellas neve is ide tartozik, érthető módon számtalan megoldási javaslat látott már napvilágot. Az itt bemutatott új magyarázat a Selléis folyónévből indul ki, és a Helléspontost (az indoeurópai „wel-” tőből) kanyargó, illetve tekeredő tengerként értelmezi, és magyarázattal szolgál a Hellas név eredetére, illetve széles körű elterjedésére vonatkozóan is.

Kulcsszavak: hely- és víznevek, (nép-)etymológia, aitiológia, epónymos hősök, Hellé(n), Selléis

Abstract

Hellas and the Hellespontos: origins and possible meanings of two toponyms

The original meaning of certain toponyms often becomes obsolete, and their current form gives rise to misinterpretations. This process is usually called popular etymology, and in antiquity it manifested itself in the form of aitiological tales and mythical eponymous characters (e.g. Ikaros, Taygete, Ithaka, Aegaeus, Pelops). It has already been argued in the 19th century that the Hellespont belongs to this group as well. A convincing etymology for the term has not been suggested so far, similarly to the discussions concerning the origins of the closely related term 'Hellas'. Considering the related hydronyms, especially the river name Sellaeis, a Greek etymology for the word Hellas can be suggested (from the Indoeuropean root “wel-”, i.e. to turn, twist) which can perfectly explain the choice of this name for different regions, rivers, and also accounts for the name of the Hellespont and Hellas.

Keywords: toponyms, hydronyms, (popular) etymology, aitiological tales, eponymous heroes, Helle(n), Sellaeis